

Назар Ногас,
викладач кафедри міжнародного права та
міграційної політики
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5171-0913>

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

У цій роботі розглядається питання, що зачіпає найважливіші проблеми сьогодення, зокрема співвідношення між нормами та принципами міжнародного права та правами людини та її основними свободами під час міжнародних збройних конфліктів, у зв'язку з порушенням стаття 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Висвітлюється одне з важливих питань співвідношення між нормами та принципами міжнародного права прав людини та їхніми основними свободами, які застосовуються до статті 2 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та порушують її.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Женевська конвенція 1949 року, збройний конфлікт неміжнародного характеру, права людини та її основоположні свободи.

Nohas N.

International protection of human rights during armed conflicts

This work examines an issue that affects the most important problems of today, in particular, the relationship between the norms and principles of international law and human rights and their basic freedoms during international armed conflicts, in connection with the violation of Article 2 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. One of the important issues of the relationship between the norms and principles of international human rights law and their fundamental freedoms, which apply to Article 2 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and violate it, is highlighted.

The purpose of this work is to identify problems related to the protection of human rights and freedoms during armed conflict, on the basis of the analysis of current international and national legislation, including taking into account specific features in Ukraine. One of the main analytical methods is a comparative analysis that analyzes international humanitarian law and international human law by comparing national practice of implementing human rights protection systems with a legal framework governing the subject of research at several national and international levels.

It is noted that international humanitarian law plays an important role in respecting and regulating human rights during armed conflict. This article explains the main differences between international humanitarian law and international human rights. It analyzes the protection of human rights in accordance with international human rights and international humanitarian law, as well as retrospectively analyzes their formation.

According to the results of comparative analysis, the conclusion was made that the overwhelming number of modern armed conflicts is not international in nature, which is defined Features of human rights protection in these conditions. The formation of legal regulation and its changes from the very beginning of the armed conflict in Ukraine and the state of human rights protection.

Keywords: *The European Court of Human Rights, the Geneva Convention of 1949, an armed conflict of a non-international nature, human rights and their fundamental freedoms.*

Постановка проблеми. На жаль, незважаючи на зусилля всього міжнародного співтовариства та Європейського Союзу щодо забезпечення миру в Україні, зараз ми маємо ознаки війни чи збройного конфлікту між Україною та Російською Федерацією. Тому саме в розпалі цих страшних і небезпечних явищ питання ставлення до прав людини та її основних свобод стає надзвичайно важливим. Маємо зазначити, що для нашої країни це кривавий та досить жорстокий збройний конфлікт, який неодмінно увійде у світову історію, адже наша країна бореться за своє право на вступ до Європейського Союзу, де дотримуються на-самперед права людини та основні свободи. Водночас у нашому суспільстві важливо визнавати та розуміти необхідність забезпечення прав людини та основних свобод за будь-яких обставин.

На нашу думку, головним напрямком міждержавного співробітництва є забезпечення прав людини, пов'язаного із положеннями ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах збройних конфліктів міжнародного і не міжнародного характеру. Водночас, хоча сучасна міжнародна спільнота та Європейський Союз засуджують збройний конфлікт, війну та будь-який інший акт агресії проти будь-якої країни в рамках міжнародного права, агресивні війни загалом заборонені. Необхідно підкреслити, що міжнародні та не міжнародні збройні конфлікти в усьому світі є об'єктивною реальністю на сучасному етапі розвитку нашого суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню міжнародних норм, щодо законодавчого регулювання захисту прав людини під час збройних конфліктів та відповідальності за порушення прав людини та її основоположних свобод, законів та звичаїв війни, пов'язаних із порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), присвятили свої праці такі дослідники, як: Р.В. Алямкін[5], М.М. Гнатовський[6], О.С. Розумовський[7], О.В. Сенаторова[8], М.Г. Щербіна[9].

Мета дослідження – особливості міжнародного захисту прав людини під час збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. За останнє десятиліття світ зіткнувся з жорстокими військовими конфліктами, які забрали життя мільйонів мирних жителів. Під час збройного конфлікту відбуваються серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного захисту прав людини. На жаль, більшість цих порушень ми зараз можемо спостерігати під час війни, яку Російська Федерація розв'язала проти України 24 лютого 2022 року. Протягом багатьох років було укладено велику кількість міжнародних договорів, спрямованих на захист людей у мирний час і під час збройних конфліктів. У сьогоднішніх реаліях ці норми не захищають права цивільного населення та військовослужбовців на війні, а також не захищають належним чином від тиранії авторитарних режимів. Порушення цих правил можна кваліфікувати як геноцид, військові злочини та злочини проти людяності.

Міжнародне право прав людини і міжнародне гуманітарне право мають спільну мету забезпечити гідність усіх людей і гуманне ставлення до них. У більшості випадків МГП застосовується лише під час війни між державами, тоді як МППЛ було створено для захисту людей у мирний час, але ситуація змінилася, і міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини все більше взаємопроникають. Норми МППЛ все частіше застосовуються під час збройних конфліктів, а регіональні правозахисні організації все частіше звертаються до правил ведення бойових дій під час збройних конфліктів при оцінці того, чи мали місце порушення міжнародного права прав людини [8, с. 7-8].

Незалежно від того, мирний чи воєнний час, норми міжнародного права прав людини за своєю природою продовжують застосовуватися в обох випадках, оскільки вони стосуються людей та їхніх прав. Однак необхідно враховувати особливості воєнного часу, оскільки не можна повністю забезпечити всі права, наприклад, право на життя. Але коли є порушення, то виникає питання, які саме права людини чи норми міжнародного гуманітарного права були порушені. І тут також є різниця, у випадку збройного конфлікту першочергова увага приділяється міжнародному гуманітарному праву, але зрозуміло, що необхідно враховувати природу того чи іншого права, оскільки міжнародне гуманітарне право традиційно застосовується під час збройного конфлікту, і це слід застосовувати в першу чергу норми і правила, а вже потім звертатися до міжнародного права прав людини.

Основним суб'єктом, який має зобов'язання за міжнародним гуманітарним правом, є держава як основний суб'єкт міжнародного права. Отже, у сучасному міжнародному праві з'явилася система відповідальності за порушення законів і звичаїв війни. На виконання взятих Україною міжнародних зобов'язань застосовуються норми міжнародного гуманітарного права щодо захисту жертв війни, насамперед цивільного населення, осіб, які припинили безпосередню участь у збройному конфлікті, цивільних об'єктів, захисту небезпечних об'єктів та культурних цінностей [7, с. 142]. Сучасне міжнародне право передбачає фундаментальну відповідальність кожної окремої держави за забезпечення правових стандартів під час збройних конфліктів як всередині країни, так і за її межами. Відповідно до вимог міжнародної спільноти законодавство держав, які входять до міжнародних організацій, має відповідати міжнародним стандартам.

Суб'єктами, яким норми МГП надають захист, є: 1) комбатанти, що беруть участь у збройному конфлікті. Їх не вважають належними до категорії «захищені особи», оскільки напад на них може бути правомірним. При цьому МГП містить норми, що захищають комбатантів від засобів та методів війни, які спричиняють їм надмірні страждання або роблять їхню загибель неминучою; 2) комбатанти hors de combat – поранені, хворі або такі, що зазнали корабельної аварії, положення про захист яких передбачені в Женевській конвенції; 3) військовополонені – комбатанти, які склали зброю та здалися, або комбатанти, що були

захоплені в полон супротивником; головним інструментом, що присвячений їхньому захисту, є ЖК III; 4) цивільні особи під владою супротивника [9, с. 47].

Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них 1977 року чітко встановлюють обов'язок сторін конфлікту захищати цивільне населення та цивільні об'єкти від нападів. Під час ведення бойових дій учасники бойових дій зобов'язані це врахувати [2; 3].

Цивільне населення потребує захисту МГП у двох аспектах: 1) під час активної фази збройного конфлікту – від того, щоб стати об'єктом збройного нападу та наслідків застосування сили проти військових об'єктів і комбатантів противника; 2) коли вони потрапляють під владу супротивника (зокрема, коли опиняються на території супротивної держави). У першому випадку мова йде про застосування зазначених нижче принципів розрізнення та пропорційності. У другому випадку основним застосовним джерелом МГП є Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, яка захищає осіб, які в будь-який час і за будь-яких обставин опиняються в конфлікті або окупації, під владою сторони конфлікту або держави-окупанта, громадянами якої вони не є.

Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни містить загальні правила, які застосовуються як до всіх осіб, які отримують захист МГП (санітарні та безпечні зони, евакуація, медична допомога), так і до тих, що стосуються «осіб, які перебувають під захистом» у значенні ст. 4 цієї Конвенції (гарантії гуманного поводження). Женевська конвенція містить норми, що стосуються громадян противника, які перебувають на території сторони конфлікту. Також Женевська конвенція регулює захист цивільних осіб, які перебувають на окупованій території [6, с. 45].

Згідно з міжнародним гуманітарним правом сторони збройного конфлікту зобов'язані захищати цивільне населення. Зокрема, не будувати військових об'єктів на території населених пунктів, не прикриватися населенням живим щитом, не наражати на небезпеку мирне населення.

Міжнародні договори щодо захисту прав людини залишаються надзвичайно важливими навіть під час внутрішніх збройних конфліктів. Можливо, найважливішим є те, що міжнародні документи з прав людини сприяють розширенню та вдосконаленню різноманітних режимів захисту, передбачених гуманітарним правом, шляхом порівнювання зобов'язань щодо прав людини до основних міркувань гуманності, закріплених у Загальній статті 3. Механізми забезпечення виконання зобов'язань, передбачених міжнародними правовими інструментами з прав людини потенційно можуть бути використані як альтернативні засоби забезпечення дотримання режиму гуманітарного захисту під час збройних конфліктів [5, с. 48].

Будь-який каталог прав людини, що міститься в міжнародних документах як універсального, так і регіонального характеру, починається з цього права на життя. Обов'язок кожної держави захищати це право є першочерговим, оскільки найбільшою цінністю кожної держави є життя людини. Право на життя також визнається основним правом людини згідно з міжнародним звичаєвим правом і має природу *ius cogens* (імперативна норма загального міжнародного права). Тому не дивно, що Конвенція розглядає право на життя як одне з найбільш фундаментальних положень Конвенції. У Конвенції, як і у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (далі, за текстом – Міжнародний пакт) [4], право на життя належить до числа тих, відхилення (дерогація) від якого неприпустимі навіть за надзвичайних ситуацій (ст. 15 Конвенції, ст. 4 Міжнародного пакту).

Однак Європейський суд з прав людини (далі – Суд) загалом утримується від кваліфікації ситуації як збройного конфлікту, що є аксіомою будь-якого застосування норм міжнародного гуманітарного права. Суд виходить з того, що єдине питання, яке він має право вирішувати – це наявність чи відсутність порушення Конвенції державою. Іншими словами, він застосовує тільки міжнародне право прав людини, точніше, тільки Конвенцію. З цього випливає, що відповідно до Конвенції Суд не має права визначати, чи діяла держава відповідно до Женевських конвенцій про захист жертв війни (1949) або Додаткових протоколів до них. Суд регулярно відмовлявся застосовувати міжнародне гуманітарне право, навіть коли сторони посилалися на нього.

Таким чином, на питання про те, як співвідносяться та взаємодіють міжнародне право прав людини та міжнародне гуманітарне право, можна сказати наступне, зокрема, обидві галузі міжнародного права обов'язково застосовуються під час збройних конфліктів. Міжнародне гуманітарне право з огляду на звичаєвий характер окремих норм і спеціальних положень, а право прав людини з огляду на те, що воно встановлює правовий режим відносин між державою та її громадянами під час збройних конфліктів. Однак існують значні відмінності між міжнародним гуманітарним правом і правом прав людини, зокрема:

– гуманітарне право призначене для обмеження лиха війни, а право прав людини для захисту людей від свавілля;

– гуманітарне право, що застосовується під час внутрішніх збройних конфліктів, є обов'язковим для всіх сторін конфлікту (як урядових сил, так і організованих збройних сил), тоді як право прав людини, пов'язане з правом на життя, створює зобов'язання лише для уряду;

– міжнародне гуманітарне право є обов'язковим і не має винятків, тоді як міжнародні договори про права людини часто містять положення, які передбачають можливість відступу від закріплених прав за певних обставин.

Прикладом останнього вироку є те, що згідно з ч. 1 ст. 4 Міжнародного пакту під час надзвичайного стану в державі, під час якого життю нації загрожує небезпека і про наявність якого офіційно оголошено, держави-учасниці Пакту можуть вживати заходів для відступу від своїх зобов'язань, але тільки тією мірою, якою цього вимагає терміновість ситуації, за умови, що такі заходи не є несумісними з іншими їхніми зобов'язаннями згідно з міжнародним правом і не призводять до дискримінації виключно за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження [4].

Подібне положення можна знайти у ст. 15 Конвенції: «Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [1].

Війна чи міжнародний та не міжнародний збройний конфлікт, безперечно, є ситуацією, яка може загрозувати життю нації, і тому Конвенція прямо вказує на це як на причину, що виправдовує відступ держави від виконання своїх зобов'язань. Звичайно, суспільна небезпека може виникнути і без внутрішнього збройного конфлікту. Таким чином, Суд вважає, що відхилення від положень конвенції можливе лише у виняткових кризових ситуаціях, які стосуються всього населення та ставлять під загрозу організоване життя суспільства певної держави.

Необхідно зазначити, що Міжнародні договори у сфері захисту прав людини продовжують діяти навіть під час збройних конфліктів. Міжнародний Суд ООН, у своєму Консультативному висновку щодо законності погрози ядерною зброєю або її застосування зазначив, що захист, який надає Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, не припиняється під час війни, за виключенням випадків передбачених ст. 4 Міжнародного Пакту [4].

Висновки. Отже, на підставі викладеного, вважаємо, що можна стверджувати, що сучасний підхід Європейського суду з прав людини дозволяє забезпечити правовий результат, який відповідає Конвенції та міжнародному гуманітарному праву, щодо стандарту застосування Розроблена судом ст. 2 Конвенції (мета, необхідність, пропорційність застосування летальної сили) дозволяють Суду досягти адекватних результатів. Але в ширшому контексті прийнятність висновків Суду у справах про збройний конфлікт завжди залежатиме від їх відповідності підходам, розробленим у міжнародному гуманітарному праві.

Таким чином, для будь-якого суспільства явище збройного конфлікту негативно впливає на державотворчі процеси. Нині в Україні на тимчасово окупованих територіях масово порушуються такі основоположні права та свободи людини, як: право на життя, свободу та особисту недоторканність; право на гідне поводження та недопустимість застосування до людини тортур, жорстокості та нелюдського поводження; право на справедливе судочинство та захист від свавільного арешту чи вигнання; право на свободу пересування; право на громадянство; право на володіння майном; право на свободу переконань та їх вираження; право на соціальний захист тощо.

Безумовно, в якийсь момент держава може заявити про неспроможність захистити основні права людини на непідконтрольних територіях. Проте такий підхід не вирішує проблеми збереження суверенітету, територіальної цілісності та захисту прав людини. Тому сьогодні для України гостро постала проблема пошуку нових моделей правозахисної діяльності.

Сучасні дослідження зосереджені на недостатньо розробленій проблемі врегулювання та управління збройними конфліктами. Усе це спонукає до подальшого вивчення питань, пов'язаних із врегулюванням та запобіганням збройними конфліктами, з метою виведення основних шляхів і способів вирішення таких конфліктів.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 10.12.2022).
2. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими ООН; Конвенція, Угода, Положення від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153# (дата звернення: 10.12.2022).

3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 [...] ООН; Протокол, Міжнародний документ від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200 (дата звернення: 10.12.2022).
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148 VIII (2148-08) від 19.10.1973 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043# (дата звернення: 10.12.2022).
5. Алямкін Р.В. Міжнародно-правовий режим захисту прав людини під час внутрішніх збройних конфліктів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 6. С. 47-51.
6. Гнатівський М. М. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів. Одеса: Фенікс, 2015. 92 с.
7. Розумовський О. С. Захист прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Вип. 70. С. 141-145.
8. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти: навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О. О., Київ, 2018. 208 с.
9. Щербіна М.Г. Захист прав людини в умовах збройного конфлікту. Збірник тез круглого столу, присвяченого 72-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини (м. Київ, 10 грудня 2020 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2021. 165с.

References

1. *Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod [The Law of Ukraine]*. (n.d.). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian]
2. *Zhenevska konventsiya pro povodzhennya z viyskovopolonenyi OON; Konventsiya, Uhoda, Polozhennya vid 12.08.1949. [The Law of Ukraine]*. (n.d.). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153# [in Ukrainian].
3. *Dodatkovyy protokol do Zhenevsk'ykh konventsiy vid 12 serpnya 1949 roku, shcho stosuyet'sya zakhystu zhertv zbroynykh konfliktiv nemizhnarodnoho kharakteru (Protokol II), vid 8 [...]OON; Protokol, Mizhnarodnyy dokument vid 08.06.1977 [The Law of Ukraine]*. (n.d.). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200 [in Ukrainian].
4. *Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki i politychni prava (Mizhnarodnyy pakt ratyfikovano Ukazom Prezydiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayinskoyi RSR № 2148 VIII (2148-08) vid 19.10.1973 roku). [The Law of Ukraine]*. (n.d.). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043# [in Ukrainian].
5. Alyamkin, R. V. (2014). Mizhnarodno-pravovyy rezhym zakhystu prav lyudyny pid chas vnutrishnikh zbroynykh konfliktiv. [The international legal regime of human rights protection during internal armed conflicts]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 6, 47–51 [in Ukrainian].
6. Hnatovskyy, M. M. (2015). *Mizhnarodne humanitarne pravo. Dovidnyk dlya zhurnalistiv. [International humanitarian law. Directory for journalists]*. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
7. Rozumovskyy, O. S. (2022). Zakhyst prav lyudyny, pov'yazanoho z porushennyam st. 2 Konventsiyi pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod (1950 r.) v umovakh zbroynoho konfliktu [Protection of human rights related to violation of Art. 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) in the conditions of armed conflict] *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho Natsional'noho Universytetu – Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, 70, 141-145 [in Ukrainian].
8. Senatorova, O. V. (2018). *Prava lyudyny i zbroyni konfliktiv: navchal'nyy posibnyk [Human rights and armed conflicts: a textbook]*. Kyiv: FOP Holembovska [in Ukrainian].
9. Shcherbina, M. H. (2021). Zakhyst prav lyudyny v umovakh zbroynoho konfliktu [Protection of human rights in the face of armed conflict]. *Zbirnyk tez kruhloho stolu, prysvyachenoho 72-y richnytsi pryynyattya Zahal'noyi deklaratsiyi prav lyudyny – Collection of theses of the round table dedicated to the 72nd anniversary of the adoption of the Universal Declaration of Human Rights (Kyiv, December 10, 2020)*. Kyiv: DNDI of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.12.2022.